

Ablonczy Balázs

„BETHLEN ISTVÁN ERDÉLYISÉGE”*

Ennek a kissé szellemtörténeti zamatú címnek nem ez az első használata. Erre magam is csak az anyaggyűjtés időszakában jöttem rá. Ravasz László dunamelléki református püspök 1934 októberében hasonló címmel értekezett a témáról a Magyar Szemle hasábjain. Ő sem jutott ebben messzire, summázata inkább szkeptikusan hangzik: „Volt abban valami alig elhordozható tragikum, hogy a legerdélyibb lelkű politikus legyen az Erdély nélküli ország gazdája, s olyan politikát csináljon, mintha nem is volna Erdély”.¹

Másik oldalról a Bethlennel szemben igen kritikus, és csak ritkán megenyhülő Zsolt Béla is Bethlen egyik alapvető tulajdonságának látta erdélyiségét. A politikus naiv ravasz-sága, egyensúlyi politikára való állandó törekvése (értve ezalatt a polgári, a munkás és a paraszti rétegek képviselőjének állandó egymás elleni kijátszását – legalábbis Zsolt szerint), taktikai húzásai olyan értelmezési keretet adtak az újságíró mondatainak, hogy olvasója önkéntelenül az erdélyi politikusi alkatról szóló általános beszédmódot használja. Ugyanakkor Zsolt 1929-es cikkében Bethlen javára írta, hogy nem követte Mussolini példáját és nem indult el a diktatúra felé. Szövegének hangsúlyai azonban akkor is, később is Bethlen politizálásának provinciális voltát hangsúlyozzák, mintha erdélyiségének ez lenne az egyetlen lehetséges metaforája – még ha a régió nevét Zsolt csak elvéve használja is.²

Maga Bethlen, ha Erdélyről kellett beszélnie, sohasem szárnyalt lírai magasságokban, tájfilozófiát, a *poys* lényegének korszakban elterjedt kifejtését hiába várnánk tőle Hamvas Béla vagy Várkonyi Nándor modorában. Még a közéleti rangjától nem elválasztható módon megszületett monumentális családtörténetben is így nyilatkozott:

Amidőn e családtörténetet átolvastam, melyet a szerző annyi szeretettel és tudással tárt mindazok elé, akik érdeklődnek Erdély múltja iránt, nem tagadom, bizonyos meghatottság vett rajtam erőt. Megelevenedtek előttem a családi hagyományok, határozott körvonalakat nyertek családom azon tagjai, kiknek alakjai hovatovább mindjobban elmosódtak a késő utódok emlékezetében. Megismertem küzdelmeiket, törekvéseiket és szerepüket hazájuk történetében. [...] Erdély közéletében a XIV. századtól kezdve szerepet vittek, akikről megállapítható, hogy bármely párthoz tartoztak is, bármilyen politikai irányzatnak voltak is követői az idők folyamán, abban, hogy a hazát becsülettel igyekeztek szolgálni, valamennyien egyetértettek.³

* A tanulmány a 2013. október 4-én a Parlamentben megrendezett *Gróf Bethlen István és kora* című konferencián elhangzott előadáson alapul. A szöveg megjelenik az Osiris Kiadónál a tanácskozás előadásait tartalmazó kötetben.

¹ RAVASZ László: *Bethlen István erdélyisége*, Magyar Szemle 1934. október, 106.

² Lásd ZSOLT Béla: *Bethlen = Uő. : Kőért kenyér. Vezércikkek 1921–1939*, Tábori és Társa, Budapest, 1939, 16–21.

³ BETHLEN István bevezetője = LUKINICH Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*, Athenaeum, Budapest, 1927, oldalszám nélkül.

Bethlennek szülőföldjéről és annak a magyar történelemben, nemzeti fejlődésben elfoglalt helyéről nem voltak különösebben mélyenszántó gondolatai.⁴ Erdély 1918 előtt számára a magyar állam regionális politikájának hiányát és az erdélyi magyar nemzetépítés szorgalmazását jelentette. A két világháború közötti időszakban Erdély sorsa egy nagyobb, közép-európai részeként merül föl, egy olyan lehetőségként, amely egyszerre oldhatja meg Trianon problémáját, a román–magyar együttélést, valamint a nagyhatalmak döntéshozói számára is megnyugtatóan rendezi a keleti biztonság kérdését. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy Bethlen István nézeteinek rétegeit minél jobban bemutassam, és elhelyezzem őket a korszak politikai gondolkodásában.

Az erdélyi politikus

A későbbi miniszterelnök a Károlyi Sándor vezette agrárius mozgalomhoz köthető pályakezdése után hamarosan talált magának egy olyan ügyet, amelynek révén szakpolitikussá válhatott a magyar parlamentben. Ez Erdély és a román nemzetiségi mozgalmak témája volt 1907-től. Majd néhány évvel később a speciális gazdasági (vagy ennek köntösébe bújtatott) vonatkozások kezdtek érdekelni: a tízes évek elejétől az erdélyi románok birtokvásárlásai és ennek nemzetpolitikai vonatkozásai foglalkoztatták. Bethlen István 1911–1912-ben Tokaji László, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) titkárának segítségével összegyűjtötte a korábbi évek erdélyi és partiumi birtokforgalmának adatait. Az adatokból (amelyeket 1913-ban füzetben is kiadott⁵) arra jutott, hogy a kelet-magyarországi területeken 1907 és 1911 között a 100 holdon felüli, magyar tulajdonosok birtokában lévő, művelhető földterület 6,6 százaléka, mintegy 100 ezer hold került román tulajdonosok kezére. Ehhez járult még körülbelül 70 ezer hold erdőterület is. (Ráadásul a nemzeti szempontból elveszített terület arányaiban nagyobb volt a Királyhágótól keletre elterülő vármegyékben.⁶) Bár az elmúlt évek kutatása nagyon is fontos fenntartásokat fogalmazott meg ezzel a konklúzióval szemben (a román kézre jutott terület például nagyobb arányú volt az eleve elsöprő román többségű vármegyékben – mert egyszerűen nem volt tökeerős magyar vásárlóréteg), Bethlen analízisét azóta is példás egyetértésben fogadja el a román és a magyar történetírás. Előbbi a szorgalom és a túlélés diskurzusában találja meg a maga hangját, míg az utóbbi a nemzeti nemtörődömség és a magyar dzsentri pusztulása felől láttatja a folyamatot – ami így mindenkinek kényelmes, bal- és jobboldalon egyaránt.⁷ Ez a munka országosan ismertté tette a fiatal politikust – ez nyilván nem volt független a kor nemzetközi politikájától, elsősorban a Balkán-háború hatásaitól, amelyek sokak számára azt is jelentették: a hatalmi viszo-

⁴ Ellentétben erdélyiségének vizsgálójával, a nagyon is reflektált Ravasz Lászlóval. Erről lásd HATOS Pál: „Mikor Magyarország Erdély volt”. Ravasz László „erdélyiségének” rétegei, Kommentár 2011/4., 34–56.

⁵ BETHLEN István: *A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben*, Pátria, Budapest, 1913.

⁶ ROMSICS Ignác: *Bethlen István*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1991, 45–46.

⁷ A tézis kritikájáról lásd EGRY Gábor: *Egy önlegitimáló politikai és történeti narratíva kérdőjelei (1861–2003)*. Nemzetiségi bankok, nemzetiségi mozgalmak a századforduló Erdélyében, Múltunk 2006/3., 4–34.

nyok a háborús zóna közvetlen szomszédságában is megváltozhatnak. Bethlen István 1913 végén tagja lett az erdélyi politikai érdekképviseletet – kezdetben kormányellenes hangsúlyokkal – zászlajára tűző Erdélyi Szövetségnek, sőt távollétében vezető tanácsi taggá is választották. A regionális lobbicsoport – eltekintve nemzetiségi politikusok elszórt akcióitól – új és egyedülálló kezdeményezés volt a dualizmus parlamentjében. Megalakulásának kiváltó oka Tisza István miniszterelnök tárgyalása volt nemzetiségi vezetőkkel, nem utolsósorban román politikusokkal. A kezdeti harcok ellenzékiességéből a szövetség sokat veszített, nem utolsósorban Bethlen hatására: tompultak a választójoggal kapcsolatos követelések (ebben lehetetlen nem felismerni a későbbi miniszterelnök és elvbarátai konzervatív meglátásait, például a titkosság elvetéséről), a szövetség már nem kívánta a virilizmus eltörlését, követeléseinek szociális hangsúlyai is erőtlenebbek voltak, valamint a közigazgatás demokratizálását sem látta olyan sürgetőnek.⁸ A szövetség működése a kormányzat kelleltlensége és a világháború kitörése miatt hamarosan elhalt. Új életre az 1916-os erdélyi román betörés és a nyomában meginduló rekonstrukció kapcsán kelt, ekkor már Bethlen sokkal aktívabb részvételével. Az 1917 őszen újjaalakult szervezetnek Bethlen egyenesen az elnöke lett, bár továbblépését (például az újjaépítés királyi biztossága felé) nehezítette az a gyanakvás, ami személyét 1918 elejétől körbevette a szövetségen belül. A döntően a Tisza-ellenes függetlenségi ellenzék által uralt szervezetben nem nézték jó szemmel a politikus közeledését a Nemzeti Munkapárthoz.⁹ Az újjaalakult szervezet programjában hangsúlyosan vállalta az erdélyi magyar gazdasági és politikai szupremácia megteremtését, korábbi követeléseit olyanokkal egészítette ki, amelyek az impériumváltás után a román nemzetiesítő politikában jutnak szerephez (hivatkozási alapként vagy technikaként). Ugyanezen ideák 1940 után, Észak-Erdély visszacsatolásakor jutnak különös jelentőséghez az erdélyi magyar politikai elit gondolkodásában. Az Erdélyi Szövetség – amely megkezdte vármegyei szervezeteinek kiépítését is, ebben is különbözve korábbi önmagától – követelte a birtokforgalom ellenőrzését, a román felekezeti iskolák államosítását. És a szervezet környékén olyan vélemények is hangot kaptak, amelyek telepítéssel, a román népesség mozgatásával és az Alföld és a Székelyföld közötti nyelvi folyosó megteremtésével kívánták hegemon helyzetbe hozni az erdélyi magyarságot. Az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia közötti békerendezés során felmerült, az országok közötti közjogi viszony szorosabbra fűzéséről szóló ötletet Bethlen határozottan elvetette. Ami legalábbis érdekes annak fényében, hogy néhány évvel később éppen ebben látta a román–magyar viszony megoldásának kulcsát.

A szövetség a háborús összeomlás kellős közepén, 1918 októberében memorandumot juttatott el Károlyi Mihályhoz, amelyben ugyan jelezte, hogy a nemzetiségi kérdés kezelésében bizonyos kompromisszumokra hajlandó – hozzájárult például Horvátország elszakadásához, a nemzetiségek nyelvén folyó középiskolai oktatáshoz –, de hallani sem

⁸ BARDI Nándor: *Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozatai*, Magyar Kisebbség 2003/2–3., 95–97.

⁹ EGRY Gábor: *Regionalizmus, erdélyiség, szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője, 1913–1918*, Századok 2013/1., 26.

akart Erdély föderalizálásáról és az ország területének megcsonkításáról. Bethlen a parlament feloszlata után, 1918. október végén visszatért erdélyi birtokára; alig egy héttel később azonban menekülésre kényszerült a lázongó mezősámsondiak elől.

Az 1918 előtti időszakban Bethlen egy regionális problémával (az erdélyi magyar szupremácia ügye, főleg annak földforgalmi és választójogi aspektusai) került be az országos politika főáramába. Csaknem egy évtizeden keresztül – korábbi agrárius témáitól elkanyarodva – képviselte ezeket az ügyeket a parlamentben. Tehetsége és felkészültsége révén azonban nem maradt *single issue*-politikus, feljebb tudott lépni. Sajátos módon abban a pillanatban, amikor a Nagy Téma kicsúszott a kezéből és nemzetközivé vált.

Az európai politikus

A már a tízes években lábra kapó erdélyi magyar regionalista (*igazán* regionalista) gondolat, az előbb kulturális, de minden ellenkező híreszteléssel ellentétben politikai téren is jelentkező, ám hamar elhalt transzilvanizmus nem érintette meg Bethlent.¹⁰ Hatalmi játszmákban, politikai alkukban gondolkodott, vélhetően nem tudott mit kezdeni az értelmiségiek által vitt és hamar hiábavalónak bizonyuló eszmével. Elég beszédes, hogy amikor a transzilvanizmus felmerül Erdélyről szóló írásban, Bethlen csak negatív toposzokban tud megnyilatkozni: az erdélyi románt a regátitól elválasztó különbségeket hangsúlyozza, az előbbinek az utóbbi általi tönkretévését. És ahol a „speciális erdélyi patriotizmus” „szép és nemes tradícióiról” beszélt, jobbára egy valahavolt/sohasemvolt aranykort idézett vissza.¹¹

Az 1918 utáni évtizedekben – legyen kormányon vagy ellenzékben – Erdély Bethlen számára konkrét megjelenési formája volt a magyarprobléma összességének, a trianoni békeszerződés revíziójának. Állhatott a rövid életű, ügyenevezett „erdélyi minisztérium” élén 1919-ben, lehetett békedelegátus, Budapestre küldött külföldi diplomaták konfidense, miniszterelnök vagy ellenzéki bölcs, a kormányzó tanácsadója, a Duna-medence békéjének helyreállítása számára mindenekelőtt és elsősorban az erdélyi kérdés megoldását jelentette. Ezzel kapcsolatban voltak kézzelfogható tapasztalatai és kiforrott politikai koncepciója az 1918 előtti évekből. Az európai kontextusba helyezés (ami egyébként osztályos társának és földijének, Teleki Pálnak is kedvelt retorikai eszköze volt), Erdélylyel kapcsolatosan így merült föl 1933-ban tartott londoni előadásában: „És úgy érezzük, hogy az erdélyi kérdés azt a további sorsdöntő problémát veti fel, vajon helyes-e, célszerű-e, a civilizáció érdekeivel összeegyeztethető-e, hogy valamely állam különféle nemzetek által vegyesen lakott területrészeinek a kormányzata és irányítása abban a percben kivéssék a kultúrában, a gazdasági téren előrehaladottabb kormányzati tudással és tradíciókkal bíró azon nép kezéből, amely a politikai hatalmat ott évszázadokon ke-

¹⁰ A témakörrel magyarul lásd: K. LENGYEL Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*, Pro-Print, Csíkszereda, 2007.

¹¹ Például BETHLEN István: *Az erdélyi kérdés* = BETHLEN István: *Válogatott politikai írások és beszédek*, szerk. Romsics Ignác, Osiris, Budapest, 2000, 314.

resztül jogosan gyakorolta” – a retorikus kérdésre adható válasz nyilván nem lehetett kétséges Bethlen számára.¹²

Az erdélyi kérdésről összeállított jegyzéke a békekonzferencián – felismerve Magyarország hátrányos helyzetét – már nyitott lett volna akár egy független állami megoldásra is, de a Romániához tartozás esetén is népszavazást követelt a terület lakosai számára.¹³ Ezt azonban a békekonzferencia elutasította. A két világháború közötti időszakban Bethlen kedvvel frappírozta a vele találkozó külföldi államférfiakat és diplomatákat azzal, hogy nem feltétlenül a tőlük elvárt módon közelítette meg a kérdést. Vagy a független Erdély mellett érvelt (mint 1933-ban Londonban), vagy pedig felvetette Románia és Magyarország uniójának lehetőségét; esetleg egy román–magyar–lengyel államszövetségét. Az elképzelés mögött nyilván ott állt Bethlennek az az elképzelése, hogy az igazgatásban, európai kitekintésben jártasabb (vagy annak tartott) magyar elit egy ilyen államban szükségképpen döntő befolyásra tenne szert. A két állam együttes súlya pedig pótolhatná azt a tekintélyt, amit Budapest a Monarchia felbomlásával veszített. Külföldi tárgyalópartnerei sokszor nem is tudták hova tenni Bethlen ilyes kijelentéseit. Az optáns pörben elfoglalt sokszor intranzigensnek tűnő álláspontját még csak-csak meg lehetett magyarítani személyes anyagi érdekeivel és elveszített földbirtokával, váratlan engedékenységét, vagy például hirtelen, 1931. decemberi temesvári látogatását és Károly királlyal való közös vadászatát már kevésbé. Louis de Vienne budapesti francia követ (ahogy elődei közül is néhányan) azzal próbálkozott, hogy Bethlen erdélyiségében lelje meg a magyarázatot: „fajára” (szó szerinti idézet egy diplomáciai jelentésből) nézve erdélyinek tartotta, egyfajta keveréknek román és magyar között, aki ha néha lenézően beszél is a románokról és a magyar nacionalizmus érveit használja, mégiscsak több közös ponttal rendelkezik a megvetett szomszédal, mint egy tősgyökeres magyarországi politikus.¹⁴

Hogy azonban mégsem politikai taktikáról volt szó Bethlen esetében, amikor független vagy autonóm Erdélyről beszélt, bizonyítja az az 1940-ben írott, szigorúan bizalmas memoranduma, amelyet az európai háború kilátásairól és a magyar politika lehetséges irányairól írt. Ebben a nyilvánvalóan őszinte (mert nem a nyilvánosságnak szánt) iratban Bethlen István ismét letette a garast az egységes, és valamiféle magyar–román kondomíniumban létező Erdély mellett. Ellenezte a régió megosztását (épp ezért volt elégedetlen az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntéssel), és a teljes egészében Magyarországhoz csatolást is, mert az csak fegyverszünet lenne a Romániával fennálló viszonyban, és a közeli vagy távoli jövőben is életben tartja a román irredenta követeléseit.¹⁵ Ennek ellenére nem vetett el egy háborús megoldást, mert rövid távon csak így látta kezelhetőnek a helyzetet. Bár 1940 őszén nyilván örült Észak-Erdély visszacsatolásának – már csak azért is, mert szülőfaluja és egykori birtoka is a visszatért területen feküdt, ahova huszonnégy

¹² *Uo.*, 307.

¹³ Revízióval kapcsolatos nézeteiről lásd PÉTERI Lóránt: *Bethlen István = Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*, szerk. Romsics Ignác, Osiris, Budapest, 1998, 31–50.

¹⁴ Louis de Vienne Aristide Briand külügyminiszternek, Budapest, 1931. december 19., Ministère des Affaires Etrangères – Archives Diplomatiques (Paris), Europe, 1918–1940, Roumanie, vol. 191. 52. f.

¹⁵ BETHLEN István: *Emlékirat a nagyhatalmak béketeveiről és Magyarország revíziós céljairól* = BETHLEN: *Válogatott politikai írások és beszédek*, 371.

év után először látogatott el. Ez az öröm sem oszlatta el balsejtelmeit: a felsőház külügyi bizottságának ülésein, a konzervatív-liberális ellenzék társasköri rendezvényein ismételt hangsúlyozta, hogy az ár, amit a magyar kormány fizetni szándékozik Erdélyért (például a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás), túlzottan magas és olyan útra tereli Magyarországot, ami tragédiához vezet. Rónai Andrásnak, Teleki Pál bizalmasának emlékezései szerint a fennálló helyzet konzerválására Bethlen nem habozott volna akár a lakosságcsere eszközához sem nyúlni. Jóval túllépve az Erdélyi Szövetség két és fél évtizeddel korábbi tervein, az összes észak-erdélyi román kitelepítését és helyükre a csángók betelepítését javasolta – ami azon túl, hogy nem volt különösebben reális (a két etnikai csoport nem volt egy súlycsoportban), Teleki miniszterelnök elképzelésével sem találkozott. És méretei miatt kiszámíthatatlan következményekkel járó népességmozgást eredményezett volna.

Utolsó nagy írásában, az 1944 nyarán, herencsényi bujdosása idején írott emlékiratában Bethlen István már inkább csak magát próbálta győzködni arról, hogy a nemzetközi jog szerint nem lehet kifogásolnivalót találni Észak-Erdély visszaszerzésében, sőt: az kifejezett szovjet támogatással valósult volna meg.

Mindent összevetve Bethlen István gondolkodásában Erdélynek mindvégig kitüntetett szerep jutott: nézetei a származását tudatosan előtérbe toló politikusé, aki ugyan az I. világháború előtt és alatt a magyar szupremácia elkötelezett híve volt, de a két háború között a reálpolitika arra kényszerítette, hogy más módozatokat is elfogadhatónak tartson Erdély állami hovatartozásról és alkotmányos berendezkedéséről. Bár a második bécsi döntés kínálta helyzetet elfogadta, sőt tartósítani is kívánta, rossz érzései nem múltak el. Még láthatta és megérhette elképzeléseinek teljes összeomlását és Erdély második elvesztését is. Szerepéről a sokszor gunyoros ellenfél, Zsolt Béla így írt 1929-ben: „hogyan gróf Bethlen István nyolc éven át politikán kívül egyebet is csinált-e – csakugyan, erről ítélkezzék a történelem”.¹⁶

Nem mondhatunk mást Bethlen István Erdély-politikájáról sem.

¹⁶ ZSOLT: *I. m.*, 17.